

СУЧАСНИЙ СТАН ВИВЧЕННЯ БІОТИ ПРИРОДНИХ ТА АНТРОПОГЕННО ЗМІНЕНИХ ТЕРИТОРІЙ

УДК 502.211(1-751.3)(477):582.099

НОВИЙ ЛОКАЛІТЕТ *DRACOSERPHALUM RUYSCHIANA* L. НА ТЕРИТОРІЇ НПП «СЛОБОЖАНСЬКИЙ»

Безроднова О.В.

*Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна,
Національний природний парк «Слобожанський»
(Краснокутський р-н, Харківська обл.)*

Іванова К.Ю.

*Національний природний парк «Слобожанський»
(Краснокутський р-н, Харківська обл.)*

У складі природної флори України налічується декілька представників роду *Dracoserphalum* L., одним з них є *D. ruyschiana* L. Це палеарктичний вид на південній межі ареалу. Останній охоплює територію Середземномор'я, Центральну Східну Європу, а також Кавказ, Сибір, Середню Азію (північна частина), Монголію, Китай, Японію. У межах України нечисельні ценопопуляції цього виду спорадично трапляються у північно-західній частині Поділля, Поліссі та Лісостепу [4].

Хоча є відомості про наявність *D. ruyschiana* на території 11 областей, природоохоронний статус виду у межах України – неоцінений [4]. Цікавим є той факт, що в конспекті флори Харківської області за 2002 рік цей вид відсутній [1]. Про наявність на Харківщині *D. ruyschiana* стало відомо завдяки дослідженням Н.Б. Саїдахмедової, яка у 2009 р. знайшла його на боровій терасі р. Мерло, в центральній частині лісового масиву на території національного природного парку (НПП) «Слобожанський» [3]. Протягом десяти років було відомо лише про один локалітет. Це остепнена галявина середньовікових соснових культур на недалекій відстані від квартальної просіки, у складі трав'яного покриву якої переважають злаки. Виявлена ценопопуляція була дуже малочисельною (усього 7 особин) [2].

Окрім НПП «Слобожанський», природні ценопопуляції змієголовника Рюйша охороняють у природному заповіднику (ПЗ) «Розточчя», ландшафтному заказнику «Верхо-бузькі болота» (Львівська обл.), Українському степовому ПЗ (відділення «Михайлівська цілина») [4], НПП «Пирятинський», НПП «Голосіївський» [3]. На території останнього

змієголовник Рюйша зустрічається дуже рідко, зокрема, у дубово-сосновому лісі у південній частині заказника «Лісники» [3]. Цей вид зафіксовано також у межах НПП «Північне Поділля» (десять особин виявлено у складі рослинних угруповань прирічкової ділянки псамофітних лук) [2]. *D. ruyschiana* штучно вирощують у Кременецькому ботсаду [4]. У 2020 р. на території НПП «Слобожанський» було виявлено новий локалітет цього рідкісного виду. Метою нашого дослідження була оцінка сучасного стану ценопопуляції *D. ruyschiana* на підставі кількісних обліків та результатів фітоіндикації екологічних режимів місцезростання.

Дослідження проводилося у червні-липні 2020 р. на території Володимирівського природного науково-дослідного відділення (6 виділ 11 кварталу). Новий локалітет змієголовника Рюйша розташований зі східного боку середньорічних культур сосни звичайної на відкритій лісовій галявині. Було здійснено стандартний геоботанічний опис цієї ділянки. Проективне покриття видів фіксувалось на підставі газомірної оцінки. Також у межах цього локалітету було проведено облік усіх особин змієголовника Рюйша; фіксувалися стадія розвитку та висота пагонів. Під час камеральної обробки польових матеріалів використано програмне забезпечення Turboveg for Windows, для визначення екологічних режимів застосували екологічні шкали Я.П. Дідуха [5].

Ценопопуляції змієголовника Рюйша, як правило, зустрічаються на узліссях, просіках, у чагарниках сухих соснових лісів (рідше листяних і мішаних лісів, а також на остепнених луках та на відкритих вапнякових схилах) [4]. Галявина, де було зафіксовано *D. ruyschiana*, наразі на 50% заросла *Acer tataricum* L. Навкруги галявини знаходяться декілька молодих дерев *Quercus robur* L. Місцями наявні зарості *Cytisusruthenicus* Fisch. ex Woloszcz (до 10% проективного покриття). Загальне проективне покриття трав'яного ярусу становить 50%, з яких до 30% приходить на *Anthericum ramosum* L. Усього на площі 200м² у складі трав'яного ярусу було виявлено 20 видів з 17 родів. Три роди представлені двома видами кожний: *Centaurea* – *C. pseudophrygia* С.А. Меу, *C. sumensis* Kalen.; *Campanula* – *C. patula* L., *C. persicifolia* L.; *Veronica* – *V. chamaedrys* L., *Veronicaspicata* L. Злакову основу травостою утворюють *Elytrigia repens* (L.) Nevski та *Festuca beckeri* (Hack.) Trautv (відповідно 3% та 5%). У групі різнотрав'я найбільші показники покриття мали *Polygonatum odoratum* (Mill.) Druce, *Verbascum nigrum* L. та *Geranium sanguineum* L. (до 3% кожний). Інші лучні та лучно-лісові види були у незначній кількості (*Achillea submillefolium* Klokov & Krytzka, *Galium verum* L., *Hypericum perforatum* L., *Melampyrum nemorosum* L., *Sedum ruprechtii* (Jalas) Omelczuk, *Silene vulgaris* (Moench) Garcke, *Polygonum convolvulus* L. Цікавим є факт майже повної відсутності рудералізації рослинного покриву.

На підставі застосування фітоіндикації було здійснено оцінку ступеня відповідності екологічних режимів місцезростання екологічній амплітуді змієголовника Рюйша (таблиця 1). За усіма 12 режимами умови місцезростання відповідають вимогам цього виду. Деяке занепокоєння викликає тільки режими змінності зволоження і освітлення, показники першого тільки 0,7 бали відділяють від граничного показника, другого – 0,9 бали. Наразі режим освітлення є більш-менш сприятливим, але подальше збільшення проективного покриття деревного і чагарникового ярусів є небажаним. За показниками фітоіндикації місцезростання характеризується нерівномірним зволоженням кореневмісного шару ґрунту при незначному промочування його опадами і талими водами, а змієголовник Рюйша, хоча й витримує нерівномірне зволоження, але краще почувається в умовах повного промочування кореневмісного шару ґрунту.

Таблиця 1 – Ступінь відповідності екологічних режимів місцезростання екологічній амплітуді змієголовника Рюйша

Екологічні режими	Показники (в балах)	
	умови місцезростання (розрахункові дані)	екологічна амплітуда виду (літературні дані [5])
Гідрологічний	10,4	7-14
Змінності зволоження	6,3	4-7
Кислотний	8,2	5-11
Загальносольовий	7,5	5-9
Карбонатний	7,7	6-10
Азотний	5,3	2-7
Температурний	8,5	4-12
Омброрежим	11,8	4-14
Континентальності клімату	8,8	6-17
Морозності клімату	8,2	4-10
Освітлення	7,1	5-8

Відомо, що *D. ruyschiana* утворює, як правило, спорадичні нечисельні популяції на невеликих площах з низькою щільністю особин і незадовільним поновленням [4]. У межах дослідженого локалітету особини змієголовника Рюйша займали площу приблизно 3 м² на затіненій чагарниковим ярусом ділянці і були розташовані доволі щільно одна до одної. Усього у складі ценопопуляції було виявлено 83 особини, з яких понад дві третини були у вегетативному стані і тільки третина – у генеративному (відповідно 59 і 24 особини). Висота пагонів вегетативних особин коливалася у межах 10-15 см, у генеративних становила приблизно 30-40 см.

Чинниками зміни чисельності змієголовника Рюйша є неконтрольоване господарське освоєння земель, випасання та рекреація [4]. Під час цвітіння рослина має декоративний вигляд і може використовуватися для букетів. Вірогідно, саме неконтрольована рекреація негативно вплинула на змієголовник Рюйша у межах першого локалітету, зафіксованого у 2009 р. – декілька років поспіль науковці НПП «Слобожанський» не знаходили там жодної особини цього виду. Новий локалітет (на відміну від попереднього) розташований у віддалені від квартальних просік і лісових доріг. Доволі щільні зарості чагарників навколо роблять його більш захищеним, але подальше заростання галявини може призвести до зміни еколого-ценотичних умов, що у свою чергу вплине на стан ценопопуляції змієголовника Рюйша. Подальші дослідження будуть спрямовані на виявлення інших популяційних локусів виду у межах долини р. Мерла, зокрема, на території НПП «Слобожанський».

Знахідка нового локалітету підтвердила наявність *D. ruyschiana* на Харківщині. Ценопопуляція *D. ruyschiana* на території НПП «Слобожанський» знаходиться в умовах географічної і екологічної відповідності, характеризується задовільним станом, але потребує подальших моніторингових досліджень.

Список використаних джерел:

1. Горелова Л. Н., Алехин А. А. Растительный покров Харьковщины: Очерк растительности, вопросы охраны, аннотированный список сосудистых растений. Харьков: Издат. центр Харьковского национального университета им. В.Н. Каразина, 2002. 231 с.
2. Знахідки рослин і грибів Червоної книги та Бернської конвенції (Резолюція 6). – Т.1 / наук. ред. А. А. Куземко. Київ-Чернівці: Друк Арт, 2019. 496 с.
3. Фіторізноманіття заповідників і національних природних парків України. Ч.2. Національні природні парки / Колектив авторів під ред. В. А. Онищенко і Т. Л. Андрієнко. Київ: Фітосоціоцентр, 2012. – 580 с.
4. Червона книга України. Рослинний світ / за ред. Я. П. Дідуха. К.: Глобалконсалтинг, 2009. 900 с.
5. Didukh YA. P. The ecological scales for the species of Ukrainian flora and their use in synphytoindication. Kyiv: Vyd-vo Ukraïns'koho Fitosotsiologichnoho Tsentru, 2011. P.26–174.